

ASUPRA UNEI CULEGERI DE FOLCLOR DIN SĂLAJ

Se împlinesc zece ani de la apariția culegerii de folclor a regretatului Leontin Ghergariu¹, interval în care lucrarea a rămas puțin cunoscută, atât publicului larg cit și specialiștilor, datorită apariției strict locale și numărului redus de exemplare. Considerăm că se impune reeditarea ei în alte condiții, faptul constituind un bine meritat „in memoriam”, dar și un act de probitate, culegerea Ghergariu fiind cea mai bogată și mai riguros științific întocmită din cîte cunoaște folclorul sălăjean pînă în prezent. Plecînd de la acest punct de vedere dorim să prezentăm aici cîteva aspecte interesante pentru folclorist, dar mai ales pentru etnograf și implicit pentru sociolog.

În „Notă la culegere” Ghergariu declară că materialul prezentat (1177 de piese) a fost cules între anii 1925—1940 în mod sporadic și ocazional, parte direct, parte prin corespondenți, în paralel cu obligațiile sale de serviciu, condiții expuse cînstit, cu riscul de a descumpăni pe specialiști. Indicele de localități și informatori de la finele lucrării cuprinde 135 de informatori repartizați inegal pe 61 de localități, din categoriile de vîrstă tineri, maturi, vîrstnici, majoritatea constituind-o maturii (peste 30 ani) și vîrstnicii (peste 50 ani). Cele 53 localități (8 nu se mai află azi în județul Sălaj) acoperă uniform teritoriul județului.

În notarea textelor Ghergariu caută să respecte fonetismul local, explicînd regionalismele într-un glosar anexat culegerii, încă un instrument util cititorului. Nu folosește semnele diacritice, pentru a facilita lectura, descriind pe scurt principala caracteristică a fonetismului subdialectal (în speță palatalizarea). În organizarea materialului autorul se lovește, ca mulți alții, de dificultatea categorisirii realității vii, folclorice, pe genuri și specii. Structura la care ajunge în final probează caracterul eminemamente liric al folclorului sălăjean. Predomină „horile”, „strigăturile”, din cele 14 zise „cîntece epice” numai 8 au regim epic „comme il faut”. În ceea ce privește colinda sălăjeană, ca de altfel cea din tot Ardealul, timiditatea statutului ei epic ni se pare axiomatică². Din acest motiv (între altele) nu sîntem de acord cu sorgintea baladescă a colindelor, părere împărtășită și de L. Ghergariu în prezentarea culegerii sale. Credem că baladele și colindele sînt realități poetico-folclorice distincte

¹ L. Ghergariu, *Folclor literar din Sălaj*, Zalău, 1973.

² Cf. Monica Brătulescu, *Colinda românească (Romanian wintersolstice songs)*, București, 1981

generate de complexe culturale distincte. Ne rezervăm adîncirea problemei într-un viitor studiu consacrat colindelor și colindatului în Sălaj. De asemenea nu vom insista aici asupra valorii intrinsece a pieselor ca texte de literatură populară, articolul de față nedorindu-se o dezbatere folcloristică. Ne interesează decelarea unor aspecte din rețeaua de semne a textelor care conservă realitatea socială ce le-a generat, deci substratul socio-etnografic al lor.

Culegerea oglindește realitatea satului după primul război mondial, care nu aduce deloc cu cea din paginile „Sămănătorului”. Stadii arhaice coexistă cu împrumuturi de ultimă oră sub un regim tensionat. Disoluția sistemului de valori „tradiționale”, insurecția violentă a relațiilor capitaliste, abuzurile administrației străine, au lăsat urme adînci în conștiința lumii în care au trăit informatorii lui Ghergariu.

Cu osebire interesante sînt referirile la cadre psiho-culturale de o venerabilă vechime. Astfel o fată din Ban își blestemă iubitul urmînd pare-se prescripții ancestrale:

Cu brîncile³ cătă foc
Să n-ai parte de noroc
Cu brîncile cătă stele
Să n-ai parte de vițeale⁴.

O femeie din Călacea amintește o practică de natură evident magică:

Să trăiască maica me
Nici o grijă n-aș ave
C-ar pune ciupa la foc
Și mi-ar cota alt noroc⁵;

Textul se află în despărțămîntul „sociale și satirice”, fapt nu lipsit de înțelesuri. Există un proces de „alunecare” a funcționalităților magice pe care îl vom mai întîlni. Astfel tot „social și satiric” este un cîntec care ne descrie „juratul la brad”:

Mere mindru cu mindra
În pădure a jura
La cruce de brad uscat
Să judece a lor păcat
Și prinsă badea a jura

³ Mîini, derivat din lat. branca.

⁴ Numărul 83, „hore” de dragoste, culegător Matieșanu Gheorghe.

⁵ Numărul 120, informator Lugigan Maria.

Și brăduțu a mugura
 Și mîndruța așe grăia!
 — Taci, bădiță, nu jura
 C-amu văd ce ți-i mîntea
 Ți-i duce și mi-i lăsa⁶.

Iată în ce termeni descrie Traian Herseni „spovedania la brad“ observată de el la ciobanii din Munții Vrancei: „Pe vremuri ciobanii se mărturiseau la copaci (mai ales la brazi). Făceau o cruce în coaja copacului (cu toporul sau briceagul) și-și mărturiseau în fața ei păcatele, ca la preot, în timp ce băteau mătânii. Tăiau apoi cu toporul cîteva așchii din copac, pe care le aruncau. După jurămîntul pe care-l făceau, dacă într-un an copacul se va usca sau nu se va usca, erau iertați sau nu de păcate. Ciobanii susțineau că spovedania aceasta este mai bună decît cea făcută la preot“⁷. Așadar, ne aflăm în fața unui cult străvechi al bradului. Legată de aceleași vestigii de dendrolatrie ni se pare practica „vrăciuitului la scorbura“ în care actorii sînt feciori din Buciumi:

Frunză verde di pă șură
 Mărg feciorii la scorbura
 Să-și coate de vrăciuit
 Și să-și afle de pețit⁸.

Tot de pețit își „aflau“ fetele bătrîne din Bobota prin atingerea icoanei Precistei de la Poci (R.P.U.) practică (desigur recentă dar croită pe un cadru de mentalitate arhaică) luată în ris de un flăcău.

Dusus-o lele la Poci
 Ca să-și puie păru-n concii
 Să s-atingă de icoană
 Să să mărite la toamnă⁹.

Dar, fără îndoială, „sediul materiei“ în studiul vestigiilor străvechi ale culturii populare rămîne poezia de ceremonial. În cadrul acesteia colindele ocupă în culegere un loc privilegiat. Avem prezente tipuri rare, cum ar fi cel al voinicului pe jumătate devorat de șarpe¹⁰ figură în care E. Crihan, într-un articol frumos scris¹¹ vede un „regressus ad uterum“, o inițiere ratată. Prezența dragonului în riturile de inițiere e realmente familiară, dar originea motivului poate fi și apocrifă sau chiar biblică.

⁶ Numărul 185, Zalnoc, informator Hurezan Gheorghe — 32 ani.

⁷ Tr. Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească*, Cluj-Napoca, 1977, p. 162.

⁸ Numărul 530, Buciumi, informator Clupe Iuliu — 17 ani.

⁹ Numărul 454, Bobota, informator Buhai Ioan — 17 ani.

¹⁰ Numărul 811, Popeni, informator Marian Alexandru — 15 ani.

¹¹ *Acta MP*, 7, 1983, p. 727—732.

Ne întâlnim în paginile lucrării lui L. Ghergariu cu enigmatică „fată de maior“, a cărei prezență generează „judecata păcurarilor“:

— Dați frați s-o luăm
— Tu de i lua
Pă tine om pușca¹²

Deci natura culpei este rituală, nesocotirea interdicției de a aduce femeii la stîină, călcarea legii castității păstorești. Interesant de amintit că în cadrul „măsuriișului oilor“, obicei pastoral local, viu și astăzi, există secvențe esențiale interzise participării feminine. E vorba în speță de ospățul din noaptea ce precede manifestarea propriu-zisă, al cărui caracter inițiativ e încă puternic reliefat¹³. Aceasta e calea, să-i spunem judiciară, de rezolvare a problemei. Alta, mai fastidioasă într-adevăr, ar fi considerarea „fetei“ ca prezență sacră, în sensul de „zîină“ (pe care îl și are cuvîntul în limba italiană), drum care duce la o reaşezare a întregii problematice. De reținut în acest sens sînt cele „XXIV de contra-propoziții despre Miorița“ ale cercetătorului bucovinean Ioan Filipciuc¹⁴.

În altă variantă, ciobanul este omorît pentru că e „negru de străin“ aşadar dintr-un complex de heterofobie. Octavian Buhociu demonstrează pertinent că „cei doi mari primari“ sînt veri în parentare matrilineară¹⁵. Ucisul are dorințe tulburătoare:

Pă mine nu puneți lut
Ce puneți gubița me...
Și cînd vîntu a sufla
Fluieru a fluiera
Gubița s-a scutura
Tăte oile or juca¹⁶.

Ele amintesc de rituri și mentalități hotărît arhaice. Astfel Mircea Eliade menționează o practică apropiată la negrii Bantu. Cadavrul, în poziție fetală, învelit într-o blană de berbec, este agățat de ramurile unui copac și lăsat acolo. Se caută în această manieră o „trecere“ spre cealaltă lume, ritual rezervat unor categorii speciale de indivizi (conducători militari)¹⁷. Tot o înmormîntare de rit precristian își dorește și fata din „Mă luai luai“. Cauza morții ei, acel „junghi fără durere“ e magică

¹² Numărul 788, Zalău, Farcaș Eva — 62 ani.

¹³ Gh. Șişteșteanu, *Măsuriișul oilor în satul Dragu*, în *Acta MP*, 5, 1981, p. 785—788.

¹⁴ În *Cronica*, XVIII, nr. 34 (917), 26 august 1983, p. 5.

¹⁵ O. Buhociu, *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, 1979, p. 375.

¹⁶ Numărul 790, Hereclean, informator Hosu Terezia — 72 ani.

¹⁷ M. Eliade, *Naissances mystiques*, Paris, 1959, p. 118.

și enigmatică¹⁸. De asemenea precreeștin e „bestiarul” colindelor, „fiarele sfinte” ce le populează, cum ar fi cerbul care „mindru-și cîntă-n codru”¹⁹ sau boul care înnoată pe valurile infuriate ale mării purtînd între coarnele de argint fata colindată așezată în leagăn²⁰ precum Apis pe egipteanca Isis.

Interesant de urmărit este traseul unei zeități străvechi denumită „Crăciun”, patronul sărbătorii care-i poartă numele, liderul cetei de feciori („junii lui Crăciun”) pe care îi inițiază în practici rituale de fertilizare:

Hai cu tăți să sărîm
Să sărîm în iast grădină
În iast grădină-î o fîntînă
Da de-asupra pă fîntînă
Este-on fir de trandafir
Dați feciori că-l culegem
Să-l încingem în fîntînă
Să merem tăt răurînd
Să merem mindru plouînd
Să dăm roadă griielor
Și dulceață viilor²¹.

Sînt secvențe ale obiceiului care au mai rămas doar în texte, cum e acest splendid fragment de colindă moștească citat de Ovidiu Birlea:

Unde jûni în cas' intra
El (Crăciun) întra de-ș colinda
Toată casa lumina
Piana-n grindă le juca
Piana hînd plină de rauă
Cît cu raua-i d-ajungea
Cei mici mari că să făcea
Cei din boale să scula
Cei tineri să-nveselea²².

„Figura” aceasta, a dansului sacral, o întîlnim în Sălaj în cîntecele de vergel:

Podbale podbale
Treci-mă-n ce vale
La cel păr cu pere
Nu-i păru cu pere

¹⁸ Numărul 819, Hereclean, informator Hosu Terezia — 72 ani.

¹⁹ Numărul 797, Tihău, Varga Iuliu — 49 ani.

²⁰ Numărul 804, același.

²¹ Numărul 821, Brusturi, informator Goron Gheorghe — 15 ani.

²² O. Birlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 365.

Că-i Petre cu pene
 Petre joacă-n casă
 Pana-i joacă-n masă
 Petre joacă-n tindă
 Pana-i joacă-n grindă
 Petre joacă-afară
 Pana-i bate-n soară
 Sin Văsi de-asăară
 Scoate, goagă, scoate
 Inel de-argințel
 Geget tinerel²³.

și în cele de clacă de tors²⁴, manifestări în cadrul cărora ceata de feciori avea un rol foarte important, demonstrat convingător, pe material sălăjean, de același tânăr sociolog mai sus citat²⁵. În alte texte însă, Crăciun ne apare bătrîn și bolnav

Șede-n deal moșu Crăciun
 C-o botuță de *alun* (s.n.)
 De bătrîn abe pășește
 La tăt pasu să oprește²⁶

singur și revenit la vechea lui meserie, acea de cioban:

Colo jos colo mai jos
 Gre turmă de oi s-a-ntors
 Da la turmă cine-și umblă?
 Umblă-și singur Dumnezeu
 Cu cojoace împrăscărate
 Cu fluieri ferecate²⁷

Semnificativ e faptul că tot la turmă „își umblă”...

Sfîntu soare
 Cu soru-sa cea mai mare²⁸

Chiar în decrepitudine, Crăciun păstrează din atributele vremii cînd lumina casa intrînd cu feciorii colindători. „Împrăscărat” înseamnă, după cum ne explică L. Ghergariu în glosar, pestriț, decorat cu motive răsbindite pe toată suprafața materialului, ceea ce ne duce cu gîin-

²³ Numărul 850, Someș Odorhei, informator Ploscar Ana — 50 ani.

²⁴ Numărul 852, aceeași.

²⁵ Gh. Sișeșteanu, în *Acta MP*, 6, 1982, p. 505—511.

²⁶ Numărul 820, Zalnoc, informator Bulgerean Vasile — 50 ani.

²⁷ Numărul 825, Bobota, informator Feier Gheorghe — 50 ani.

²⁸ Numărul 829, Cheud, informator Lazăr Aurel — 19 ani.

dul la o concepție arhaică despre frumos, dar și la veșmîntul „mohorît” (roșu închis) a lui Crăciun cel tînăr, costum împodobit cu reprezentări astrale. Elocvent e un text cules de noi în Oaș:

Sub un măr mare rotat
Este-un pat mîndru gătat
Da-n el cine-i așezat
Ia, Crăciun îi mort de bat
Nu știu batu-i ori beteag
Știu că moartea-i stă la cap
Și cocuțu la picioare
— Dute tu ciumă de-aci
Că tu pă unde te duci
Iei mamele de la prunci
Da io pă unde mă duc
Ies ficiorii după plug²⁹

Din acest tip în paginile culegerii Ghergariu există doar o foarte palidă amintire³⁰. Bine reprezentată e însă așa zisa „variantă colindă a baladei Meșterul Manole” din care redăm un pasaj:

Dragilor zidarilor
Lăsați țîțale afară
Că am fiuț mititel
Și cine a-ngriji de el
Și cine mi l-a scălda?
— Ia, ploaie, cînd a ploua
— Și pă cap cine l-a unge?
— Ia, omătu cînd a ninge
— Și cine l-a legăna?
— Ia, vîntu cînd a sufla³¹.

Să se compare cu următorul fragment de colindă din Țara Loviștei:

Neaua ninge de mi-l unge
Ploaia-mi plouă de-l îmbaie
Vîntul bate de mi-l daină
Soar'le luce să mi-l culce
Zine-mi trec de mi-l d-aplec³²
Acolo-mi este, acolo-mi crește³³.

²⁹ Turț, jud. Satu Mare, informator Ban Maria — 12 ani.

³⁰ Numărul 824, Bobota, informator Mocan Gheorghe — 25 ani.

³¹ Numărul 793, „din jurul Șimleului”.

³² Alăptează.

³³ C. Mohanu, *Fintina dorului. Poezii populare din Țara Loviștei*, București, 1975, p. 15.

E vorba de „Fiul Sfint“ lăsat, nu se știe de cine „Sus în crucea bradului“, în grija naturii. Identitatea nu poate fi întâmplătoare, avem de a face cu relice ale aceluiași complex psiho-cultural străvechi.

Așa cum aminteam însă în prezentare, culegerea conține, în afara acestor „supraviețuiri“ de vîrstă respectabilă, un strat de informații mai noi, verificabile documentar. Au marcat astfel adinc conștiința poporului năvălirile turcești, cu atrocitățile aferente. Folclorul sălăjean a păstrat, în variante evolute estetice, tipuri familiare registrului baladesc extra-montan (mireasa vindută, fecioara tilhărită) dar amintirea invaziei persistă și în hori³⁴.

Iși află loc apoi evenimente de strictă contemporaneitate cum ar fi migrația „pe țară“ în căutare de lucru, ca reflex al pauperizării unor pături ale populației țărănești, părăsirea indeletnicirilor tradiționale, ascuțirea contradicțiilor sociale care duc la o opoziție adesea fătîșă între sat și oraș. Un fiăcău din Treznea, revoltat de sistemul nedrept al recrutărilor prin „sorti“, nu se sfiește să declare deschis:

Meri, drace-n cîntălărie
Și te bagă-n care scrie
Ficiorii la cătănie
Bagă-te și pîntre cărți
Bagă-te în domni în tăți³⁵.

În colinda de sub numărul 803 (tip „bogatul și săracul“) bogatul fără suflet stă la oraș, iar săracul, plin de omenie, la marginea satului. Se observă însă fazele ulterioare ale procesului de „orașenizare“. Împotrivirea colectivității trece de la imprecăție la batjocură, apoi la acceptare „nolens, volens“ ca în cele din urmă noile forme să fie integrate într-un cadru de mentalitate evoluat, a cărui anamneză ridică probleme de mare interes, cum ar fi de pildă psihologia informatorilor lui L. Ghergariu. Relativ la acest aspect și în cadrul lui la mecanismul alcătuirii folclorului, decelăm individualități creatoare certe, opțiuni poetice evidente, maniere de a construi textul puternic diferențiat, acoperind o paletă largă. De la un verism păcătos (rar, e drept) la tandrețea fină, quasi-renascentistă a unei fete din Drighiu (reținem și referința etnografică):

Sărac, bade, dorul tău
De ți l-aș căpăta eu
Pîn-în prînz l-aș sămina
Pînă-n sară l-aș tăia
Mi l-aș face stog în prag
Și l-aș îmblăti cu drag

³⁴ De exemplu numărul 145, Zalnoc, informator Bulgorean Vasile — 50 ani.

³⁵ Numărul 596, informator, Romitan Teodor — 19 ani.

Ba l-aş măcina mărunţ
 În morişcă de argint
 Mi l-aş cerne pînă sprîncene
 Şi l-aş frămînta-ntre gene
 Ba l-aş coace fără lemne³⁶.

Sau la umorul, de rară stofă, pe care îl probează un informator din Cheud:

Săracu diacu nost
 Cînd aude clopotu
 Tipă coasa-n buruiene
 Şi să ie pă la pomene³⁷

ori mai bine:

Poate fi lele frumoasă
 Că be vin şi sede-acasă
 Şi coată umbra de grasă³⁸.

Teza, intrată de acum în manuale, despre „caracterul anonim şi colectiv al folclorului“ trebuie deci observată „cum grano salis“.

HORIA CIOVÂRNACHE

ALCUNE CONSIDERAZIONI SU UNA RACCOLTA DI FOLCLORE DI SĂLAJ

(Riassunto)

Nel articolo presente, l'autore riguarda alcuni aspetti socio-etnografici riflettuti nella raccolta di folclore letterario di Sălaj, stampata dieci anni fa, sulla fermata del professore L. Ghergariu.

Dopo una breve presentazione del libro che contiene un ricco materiale dal periodo fra le due guerre mondiali, si passa all'analisi di alcuni testi di una grande vecchiezza.

Essi guardano reliquia di un pensiero arcaico, pagano. Sono messi così in rilievo delle tracce di culti degli alberi e degli animali, dei riti funerari, delle pratiche magiche, con radici che discendano nel passato lontano e che sono viste senza soluzione di continuità, l'autore osservando dei strati successivi agglutinati sui stessi motivi (le così dette „figure“).

Queste „figure“ si ritrovano particolarmente nelle „colinde“ (canti rituali romeni interpretati durante le notti di Natale) che non hanno, dunque, carattere ecclesiastico.

Seguendo l'analisi, l'articolo sorprende qualche „ricordo“ più recente (come sarebbe l'invasione turca dal fine del Seicento) e un conflitto visibile tra la mentalità arcaica e le nuove realtà il quale mena finalmente alla dissoluzione del villaggio tradizionale.

³⁶ Numărul 67, informator Pop Dimitrie — 25 ani.

³⁷ Numărul 360, informator Pop Aurel — 27 ani.

³⁸ Numărul 385, acelaşi.